

XALQ NAĞILLARI MƏTNLƏRİ – DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQ VƏ ORTAQLIQLARININ ƏN BARİZ FAKTOLOJİ BAZASI KİMİ

Açar sözlər: dillərin və mədəniyyətlərin dialoqu, xalq nağılları mətnləri, Azərbaycan dili, ingilis dili

Keywords: dialogue of languages and cultures, texts of folktales, azerbaijani, english

Ключевые слова: диалог языков и культур, текст народных сказок, азербайджанский язык, английский язык

İstənilən xalqın etnik kimliyinin formalaşmasında, ona xas olan “dünyanın dil mənzərəsi”nin “şəkiləndirilməsində” digər xalqlarla, mədəniyyətlərlə təmas və qarşılıqlı əlaqə faktorı mühüm rol oynamışdır. Başər tarixində digər mədəniyyətlərlə təmasdan məhrum şəkilə, anklav formatında mövcud olub tərəqqi yolunu izləmiş heç bir (inkişaf etmiş) dil və mədəniyyət mövcud deyil. Bu mənada təbii ki, Azərbaycan və ingilis dil kimliyinin daşıyıcıları da istisna nümunəsi sayıla bilməzlər. Belə ki, həm Azərbaycan, həm də ingilis dil kimliyinin daşıyıcıları əsrlər öncəsindən həm öz yaxın genetik ortaqları olan xalqlarla, həm eyni ərazini paylaşdıqları qohum olmayan xalqlarla sıx təmas və qarşılıqlı bəhrələnmə şəraitində mövcudluq sürdürmüşlər. Bu baxımdan ingilis xalq nağıllarının süjet xəttində, aparıcı obrazlar qalereyasında ümum Britaniya miqyaslı folklor irsinin yer almasını və bu irsin həmin nağılların substrat layını təcəssüm etdirməsi ilə bağlı səsləndirilən fikirləri xatırlatmaq yerinə düşərdi. Qeyd edək ki, kelt genetik mahiyyətli süjet və obrazların ingilis, ümumgerman folklorunun substrat və eləcə də bəzi məqamlarda adstrat laylarını təcəssüm etdirdiyini epos ədəbiyyatı təmsalında da izləmək olar [1, s.29-30]. Azərbaycan xalq nağıllarında ümumtürk folklor təfəkkürünün izlənilməsinə həm ortaq konseptlərin, ortaq obrazlar qalereyasının, həm də demək olar ki, eyni və ya bənzər nağıl formulların istifadəsi məqamında təsbit edə bilirik [2, s.184-187], [3]. Bu mənada ən maraqlı məqamlardan birini, heç şübhəsiz ki, eyni nağıl formullarının qohum olan və ya heç bir genetik bağı olmayan dillərdə təkrarlanması məqamı təşkil edir.

Məlumdur ki, nağıl təhkiyəsi labüd şəkilə müəyyən daxili struktura əsaslanır. Əgər müəllifli nağıl mətnlərində fərdi intensiviyən (yəni, müəllif məramının) ifadəçisi kimi təkrarsız struktur kompozisiyaların yer alması adi haldırsa, xalq nağılları mətnlərində bu, demək olar ki, az təsadüf edilən bir durumdur. Belə ki, bu və ya digər xalqın folklor təfəkkürü yüzilliklərin (bəzi hallarda isə hətta, minilliklərin) süzgəcindən çıxmış müəyyən koqnitiv sxemlərin verballaşmasını mümkün edir. Xalq onun folklor təfəkkürünün “emal etdiyi” hazır struktur modellər “lekalına” uyğun şəkilə fərqli süjet kompozisiyaları, fərqli obraz palitrası nağıllar yaradır. Nağılların daxili struktur kompozisiyasında yerləşmə mövqeyinə görə bu formullar, əsasən, initial, medial və final formullar olaraq üç yerə bölünür [4;7]. Həmin formulların özlərinin yekcins mahiyyətə malik olmamasından çıxış edən tədqiqatçılar bu bölgünü daxilində də zaman və məkan parametrlərinə görə, topoqrafik və xronoloji formulları da fərqləndirməyi məqsəduyğun hesab edirlər. Təhlillərimiz Azərbaycan və ingilis xalq nağıl mətnlərindəki initial, medial, final formulların fərqli çox ortaq özəlliklərə malik olduğunu və eyni zamanda yaxın qohum (türk və german) folklor irsindəki analoji formulların struktur və məzmun cəhətləri ilə bu və ya digər dərəcə korrelyasiya təşkil etdiyini ortaya qoyur. Nümunələrə diqqət edək: *Biri var idi, biri yox idi, göyün altında, yerin üstündə bir şah oğlu var idi* [5]. Müqayisə edək; kumik dilində: *Бир ботъан, бир болмагъан. уыч агъа-ини болъан, чынк гиччыси Кюлбай болъан* (“Кюлбай”). Tərcüməsi: *“Biri var idi, biri yox idi, üç qardaş var idi, kiçiyi Kulbay idi”* [6; 8]. Göründüyü kimi, genetik ortaqlıq eyni bir formulun həm Azərbaycan, həm də kumik dilində olduğu kimi təkrarlanmasını mümkün etmişdi. Eləcə də qohum olmayan xalqların, yəni Azərbaycan və ingilis xalqlarının folklorunda izlənilən analoji paralellik hallarına da diqqət edək: *In the days of the great Prince Arthur, there lived a mighty magician, called Merlin, the most learned and skilful enchanter the world has ever seen.* (The history of Tom Thumb); *Günlərin bir günü Loğman ilə şayirdi səyahət eləyə-eləyə bir şahərə gəldilər.* (Loğmanla şayirdi). İngilis xalq nağıllarının dilində yer alan bəzi initial formullar bilavasitə mədəniyyətlərarası dialoq “məhürünü” daşıyırlar. Məsələn: *When good King Arthur reigned, there lived near the Land's End of England, in the county of Cornwall, a farmer who had one only son called Jack.* (Jack the Giant Killer). Burada yer alan King Arthur obrazı ilk növbədə ingilis deyil, kelt mədəni irsinin “sərvəti” sayılır. Həmin obrazın ingilis folkloruna “köç etməsi” polietnik palit-

ralı Orta Əsrlər Britaniya yarımadasının mədəniyyətlər arası mübadilə və bəhrələnməsinin mahiyyətini ortaya qoyur.

Müqayisə üçün deyək ki, Azərbaycan xalq nağıllarının ərəb-fars istilalarının sonrakı mərhələdə formalaşmış mətnlərində, xüsusilə onların inisial formullarında bu yad mədəniyyətlərlə (yəni, qohum olmayan dillərin daşıyıcıları ilə) sıx təmasın təsir izləri aydın sezilir. Belə ki, həmin inisial formullar əənəvi "Biri var idi, biri yox idi", "Günlərin bir günündə" kimi sırf türk mənşəli leksik tərkibli ifadələrdən fərqli olaraq, ərəb-fars alınmalarının yüksək çəkisi ilə seçilir. Məsələn, nümunəyə diqqət edək:

Rəviyəni xəbar, nağılan əsar, şirin şəkkər, xoş gəftar.

Dedim gətmə qal,

Gəl ol əbdal,

Mən olum diləfkar.

Dilimdən nə dedim yarə,

Eşq odunu bəyan eylə,

Ya məni öldür, qan eylə,

Ya səyrağıbı gözədən sal.

Şah Abbas cənnətməkan,

Tərəziyə vurdu təkan.

İki qoz, bir girdəkan. (Beçə dərviş nağılı).

Təqdim olunan iqtibasın leksik tərkibinin genetik aidlik baxımından təhlili 44% sözlərin ərəb-fars alınmaları təşkil etdiyini ortaya qoyur.

Mədəniyyətlərəarası dialoq formatının izləri xalq nağıllarının onomastikonunda da xüsusilə sezilir. Belə ki, şəxs adlarının genetik aidlik baxımından təhlili nağıl müəllifi olan xalqların məhz hansı dil daşıyıcısı olan topluqlarla sıx əlaqədə olduğunu aydın şəkildə ortaya qoyur. Belə ki, ingilis nağıllarında kelt mənşəli adlar yüksək işlənmə tezliyi ilə seçildiyi kimi, Azərbaycan xalq nağıllarının dilində ərəb və fars mənşəli şəxs adlarının, eləcə də eyni mənşəli toponim və mifonimlərin yüksək işlənmə tezliyi nümayiş etdiyi görülür.

Qeyd olunanları yekunlaşdıraraq bir daha vurğulamaq istərdik ki, xalq nağılları mətnlərinin dili onların (həmin mətnlərin) müəllifi olan topluluqların təmasda olduğu, qarşılıqlı və ya birtərəfli qaydada bəhrələndiyi mədəniyyətlərin təsir izini özündə əks etdirir və həmin təsir izləri əsas etibarilə leksik layla öz əksini tapır. Eləcə də nağıl mətnlərində ortaq olan formullar izlənilir ki, bu da fərqli mədəniyyət daşıyıcılarının universal folklor modeli formatlarından paralel şəkildə bəhrələndiyini söyləməyə əsas verir.

Ədəbiyyat:

1. Королева Е. П. Речевые формы двуверия как способ определения авторства древнеанглийской поэмы "Беовульф", Автореферат диссер. ... канд. филол. наук., Москва – 2013, 34 с.
2. Hacıyeva M. Azərbaycan və türk nağıllarında "təkərləmə", "yarma nağıl" və "zəncirləmə nağıl" anlayışları. H Ortaq türk keçmişindən ortaq türk gələcəyinə IV Uluslararası Folklor Konfransının materialları. Bakı: Səda, 2006, s. 184-187.
3. İsgəndərova V. Ənənəvi nağıl formulları (Azərbaycan və Türkiyə nağılları əsasında). Bakı: Elm və təhsil, 2014, 202 s.
4. Hüseynli Ş.A. Azərbaycan folklorunda epik formulların semantik və funksional xüsusiyyətləri, filol.fəls.doktoru....diser.avtoreferatı, 2016, 32 s.
5. Çil madyan <http://www.nagillar.az/article/a-224.html>
6. Абдуллабекова, Умсалимат Багаутдиновна. Язык и стиль кумыкских народных сказок: автореферат дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / А. У. Багаутдиновна; Институт языка, литературы и искусства им. Г. Цадасы.- Махачкала, 2013.- 21 с.